

T.ü.f.d. Kərimov Zəfər
AMEA A.A.Bakxanov adına Tarix İnstitutunun
"Azərbaycanın tarixi demografiyası" şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, zafer.karimov@mail.ru

DENİKİN ORDUSUNUN AZƏRBAYCANIN XƏZƏRƏTRAFI ƏRAZİLƏRİNİ İŞÇAL ETMƏK TƏHDİDLƏRİ

Açar sözlər: Denikin, Xəzərətrafi ərazilərin işğal, Könüllü Ağqvardiya Ordusu, Cənubi Qafqaz.
Key words: Denikin, Caspian littoral areas, occupation, Voluntary White Guard army, South Caucasus.
Ключевые слова: Деникин, захват прикаспийских территорий, оккупация, Добровольческая белогвардейская армия, Южный Кавказ.

1917-ci il fevral inqilabından sonra çar Rusiyasının sığıntıları və həmin ilin oktyabrında bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkədə siyasi vəziyyət xeyli gərginləşmiş, keçmiş imperiyanın daxilində yaşayan xalqların milli-azadlıq ruhu güclənmişdi. Çar imperiyası zülmündən azad olmuş bütün xalqlar kimi Cənubi Qafqaz xalqları da müstəqillik və suverenliklərinə qovuşmaq üçün yorulmadan mübarizə aparır, öz dövlətçilik əməllərini bərpa etməyə çalışırdılar.

1918-ci il mayın 26-da Gürcüstanın Cənubi Qafqaz Federativ Respublikasının tərkibindən çıxara qöz müstəqilliyini elan etməsi və bunun ardınca mayın 28-də Azərbaycan və erməni milli şüarlarının da Tiflisdə müstəqil dövlət qurduqlarını rəsmən bəyan etmələri regionda yeni siyasi vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi iyirmi gün Tiflisdə fəaliyyət göstərirdikdən sonra Gəncə şəhərinə köçdü. Ölkəmizin əsas siyasi və mədəni mərkəzi kimi tanınan Bakıda isə o zaman S.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi daşnak bolşevik hakimiyyəti – Bakı Xalq Komissarları Soveti fəaliyyət göstərirdi.

1918-ci ilin iyunun 17-dən sentyabrın 17-dək AXC hökumətinin Gəncədəki fəaliyyəti dövründə Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə Nazirlər Şurası ölkədə dövlət quruculuğu məsələlərinə ciddi diqqət yetirir və milli ordunun təşkili prosesini hər vasitə ilə sürətləndirməyə çalışırdı. Çünki yeni yaranmış AXC-ni şimaldan bolşevik Rusiyası və ağqvardiyaçılara məxsus Denikin ordusu, qərb sərhədlərimizdə daşnak erməni quldur dəstələrinin aramsız hücumları və nəhayət, cənubdan İranın Ənzəli limanında yerləşmiş müttəfiq qoşunların baş komandanı general V.Tomsonun hərbi hissələri daim təhdid edirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə ciddi təhlükə yaranan əsas qüvvələrdən biri, qeyd olunduğu kimi, Rusiyanın cənub qoşunlarına komandanlıq edən general-leytenant Anton İvanoviç Denikin (1872-1947) ağqvardiyaçı ordusu idi. Ağqvardiyaçılar 1919-cu ilin iyun ayından etibarən bolşevik Rusiyasına qarşı genişmiqyaslı hücumlara keçərək bir çox şəhər və qəsəbələrə ələ keçirmişdi. Denikin köüllü ordusu həmin ilin iyunun 24-də Xarkov şəhərini, iyunun 27-də Yekaterinoslavı, iyunun 30-da isə Saritsını tutmuşdu. 1919-cu ilin iyulunda V.Lenin RK (b) P MK-ya ünvanladığı "Hamı Denikinə qarşı mübarizəyə" başlıqlı məktubunda göstərirdi ki, Denikin ordusunun bu hücumu "sosialist inqilabın ən çətin anlarında" baş vermişdi [1].

1919-cu il iyulun 3-də Denikin ordusu Ukraynada Poltav şəhərini, avqustun 10-da Nikolayev, Xerson, Odessanı ələ keçirdi. Avqustun 18-də isə köüllülər Kiyev şəhərini tutdular. Ağqvardiyaçı Denikin ordusunun günü-gündən genişlənən hərbi hücumları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin də varlığı üçün ciddi təhlükə yaradırdı. Gözlənilən real hücum təhlükəsinin əsas istiqamətlərindən birində Xəzər dənizi vasitəsilə həyata keçirilə bilərdi. Demək olar ki, Denikin ordusu ilə bağlı olan bir neçə hərbi qüvvələr artıq buna cəhd göstərmişdi.

Hələ 1918-ci ilin avqust ayında denikinçilərlə sıx əlaqəsi olan polkovnik İlyəşeviçin silahlı dəstələri Xəzər dənizi vasitəsilə AXC-nin Cavad qəzasının Biləsuvar kondindən Lənkəranın Pərişib kəndinə keçmişdilər [2, s. 331]. Onların tabeliyində 6 min nəfərə qədər döyüşçü var idi. Avqustun 4-5-də İlyəşeviçin hərbi qüvvələrinin təzyiqi altında Pərişib kəndində fəvqəladə qurultay keçirildi və orada Lənkəran və Cavad qəzalarında hakimiyyət məsələsi müzakirə olundu. Qəbul edilən qərara əsasən 5 nəfərdən ibarət "Müvəqqəti diktatura" yaradıldı [3, s. 52]. Bu diktatura "Beşlər diktaturası" adlanırdı.

Beləliklə, Denikindən dəstək alan millətçi rus zabitləri AXC-nin cənub bölgəsində hakimiyyəti öz əllərinə aldılar [2, s. 331]. Bakıdakı Rus Milli Şurasına və Denikin yardımlarına arxalanan, eləcə də ixtiyarında olan silahlı qüvvələrin köməyinə güvənən "Müvəqqəti diktatura" rejimi yerli əhalini çapıb-talayır və bölgədə hər cür özbaşınalıqlar törədirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını qısqacqlıqla qarşılayan Denikin onun Qafqazda süni dövlət olduğunu, ləzgi, erməni, tatar, rusalardan ibarət xalqları əhatə etdiyini və panislamçı, pantürkçü bir forpost olduğunu göstərirdi: "Azərbaycan Respublikasında hər şey sünidir, "həqiqi deyildir", adından başlayaraq Persiyanın bir əyaləti kimi mövcud olmuşdur. Ləzgi Zaqatalasını, erməni-tatar Bakı və Yelizavetpol quberniyasını, rus Muğanını süni şəkildə əhatə etmiş və türk siyasəti ilə birləşərək Qafqazda türkçü və panislamçı bir forpostur" [4, s. 297].

1919-cu il martın 21-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini parçalamaq iddiasında olan qüvvələr Pərişibdə qurultay keçirərək belə bir qərar qəbul etdilər ki, Paris sülh konfransı öz işini qurtaranda Lənkəran qəzası Azərbaycan hakimiyyəti altına verilməsin və "Muğan vilayəti" adı altında müstəqil quruma tabe etdirilsin [3, s. 59-60]. Lakin 1919-cu ilin aprelində ölkənin cənubunda siyasi vəziyyət tamamilə dəyişdi. Aprelin 25-də bolşeviklər polkovnik İlyəşeviç və onun tərəfdarlarını həbs edərək Lənkəran bölgəsində hakimiyyəti öz nəzarəti altına aldılar.

Separatçı qüvvələrin bölgədən çıxarılması və orada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətinin bərqərar olması üçün Hərbi Nazirlik Lənkəran dəstəsinin yaradılması haqqında sərəncam verdi. Hərbi nazirin 1919-cu il avqustun 4-də imzalanmış əmrinə əsasən dəstənin komandanlığı general-mayor Həbib bəy Səlimova həvalə olundu. Avqustun 13-də Lənkəran qəzasına doğru irəliləyən AXC ordusu Hacıqabul, Salyan, Pokrovsk və Pərişib keçərək, sentyabrın 3-də Lənkərana daxil oldu. Lənkəran dəstəsi tapşırılmış vəzifəni müvəffəqiyyətlə yerinə yetirib, bölgədəki rus qüvvələrini tərk silah etdi [5, v. 67].

Hələ 1919-cu ilin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərbi Nazirliyi Denikin ordusunun şimaldan, xüsusən də Xəzər dənizindən gözlənilən hücumlarının qarşısını almaq üçün müxtəlif tədbirlər görmüşdü. Onlardan ən əhəmiyyətli Bakı İstehkam hissəsi, yəni Bakının Məhkəməndirilmiş Müdafiə rayonunun yaradılması idi. Bu strukturun yaradılmasında məqsəd Bakı şəhərinin etibarlı müdafiəsinin təşkil olunması idi. 1919-cu il sentyabr ayının 13-də bu məsələ ilə bağlı hərbi nazir, general-leytenant S.Mehmandarovun yazdığı raport Dövlət Müdafiə Komitəsinin iclasında müzakirə olundu və nazirin irəli sürdüyü vəsatət qəbul olundu. Dövlət Müdafiə Komitəsinin bu məsələ ilə bağlı qəbul etdiyi qərarla Bakı İstehkam hissəsinin rəisi vəzifəsinə təsis etmək, bu vəzifəni şəhərin hərbi general-qubernatoru vəzifəsi ilə birləşdirmək, Bakı rəisliyi ərazisini ona tabe etdirmək məsələsi də sərəncamda öz əksini tapmışdı [6, v. 53].

1919-cu ilin əvvəllərində Denikin ordusu "vahid, bölünməz Rusiya" şüarı altında Şimali Qafqaza hücum edərək Terek bölgəsini işğal etdi. Denikin Qafqazı ələ keçirməkdə əsas məqsədi tədqiqatçı Altay Göyüşovunda qeyd etdiyi kimi: "Rusiyada vətəndaş müharibəsi aparın qüvvələr üçün Şimali Qafqazın taxılı, ən əsas isə Bakı nefti həyatı dərəcədə əhəmiyyətə malik faktorlar hesab olunurdu" [7, s. 219]. Elə bu səbəbdəndir ki, həm denikinçi, həm də bolşeviklər bu bölgənin ələ keçirilməsi üçün var qüvvələrini sərf edirdilər. Buna nail olmaq üçün isə müstəqilliyini elan etmiş Qafqaz respublikalarını işğal etmək lazım idi.

Sovet dövrü tarixçilləri Denikinə qarşı mübarizə məsələsindən danışarkən qeyd edirdilər ki, 1919-cu ildə ingilis-amerikan və fransız imperialistləri Cənubi Qafqaz respublikalarındakı burjuaziyanın Sovet Rusiyasına qarşı müharibədə Kolçak və Denikin yanında olması üçün ciddi-cəhdlə mübarizə aparırdılar [8, s. 319]. Göstərilən sözlər əsasən Ararat Respublikası siyasi rəhbərliyində öz bəhrəsini versə də Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarında bu avantürist siyasət baş tutmamışdı. Çünki hər iki suveren dövlət istənilən qonşu ölkə ilə mehriban dostluq və əməkdaşlıq şəraitində yaşamağa böyük üstünlük verirdi.

1919-cu il fevral ayının 14-də Dağlılar Respublikasının baş naziri P.Kotsevin Denikin Ordusunun günü-gündən genişlənən işğalçılıq planları ilə bağlı Müttəfiq Qoşunların komandanı general V.Tomsona ünvanladığı məktubunda qeyd edirdi ki: "Könüllü Ordu Dağlılar İttifaqı Respublikasının daxili işlərinə aşağıdakı məsələlərdə qarşılıq: 1. Denikin Vladıqafqaz rayonuna yaxınlaşan hissələri Dağlılar hökuməti adından bu şəhəri tutmuş inqış partizanlarına qarşı şəhəri ələ keçirmək məqsədilə

hərbi əməliyyatlara başlamışlar. 2. İnqışlara ultimatum verilmişdir... Bütün Kabarda dairəsi ərazisi tutulmuşdur. Bununla əlaqədar Dağlılar hökuməti Könüllü Ordu komandanlığı qarşısında aşağıdakı məsələləri qaldırmışdır: A) fevral ayının 7-də Könüllü Ordu hərbi hissələrinin komandanı general Vranqelə Çervlyonı stantsiyasında inqışlara qarşı hərbi əməliyyatların dayandırılması və Könüllü Ordunun dağlı ərazilərindən çıxarılması tələbi ilə məktub göndərilmişdir. B) Fevralın 8-də hökumət üzvlərindən birinin iştirakı ilə Könüllü Ordu hissələrinin komandanı ilə görüş və münafişinin yerində həll edilməsi üçün xüsusi nümayəndə heyəti yola düşmüşdür... Şəxsən mən Denikinin nümayəndəsi general Erdeli ilə görüşmüşəm və o bildirib ki, Könüllü Ağ Ordunun ön hərbi hissələrinin Vladiqafqaz rayonunda dağlılara qarşı əməliyyatlarının səbəbi guya komandanlığın Şimali Qafqaz hökuməti ilə Antanta arasında bolşevizmə qarşı ümumi mübarizə çərçivəsində qurulan münasibətlərdən tamamilə bixəbər olmasıdır. Mən hökumətin tarix qarşısında öz xalqının taleyi üçün məsuliyyət daşıdığını və buna görə də hadisələrin özbaşına nə ilə nəticələncəyini sakitliklə müşahidə etməyə ixtiyarı olmadığını bildirərək, mütəfiqlərin komandanlığından təcili surətdə artıq baş verən və gələcəkdə yeni qırğınlara səbəb ola biləcək münafişəyə müdaxilə etməsini xahiş edirəm” [9, s.143].

V.Tomson məktuba cavab olaraq Dağlılar Respublikasının Bakıdakı səfiri Əlixan Qantemir ünvanladığı məktubunda göstərmişdi ki: “Denikin sizin torpaqlarınıza təcavüz etməyəcəkdir” [10, s. 72]. Daha sonra fikrini davam etdirərək bildirmişdi ki, Denikin orduları Kotlyarovskaya stansiyasında duracaq və irəliləməyəcəkdir. Lakin Şimali Qafqazda hadisələr heç də general V.Tomsonun qeyd etdiyi kimi cərəyan etmədi. Ağqvardiyaçılar Dağlılar Respublikası ərazisində nəzarəti tamamilə öz əllərinə almağa çalışırdılar.

1919-cu il fevralın 17-də Dağlılar Respublikasının parlamenti Denikinin hərəkətlərinə etiraz edən qərar qəbul etdi [11, v. 16]. Fevral ayının 26-da isə Ə.Qantemir Azərbaycan Xarici İşlər nazirinə məlumat vermişdi ki, Dağlılar hökumətinin Denikin ordusu komandanlığı ilə danışıqları müsbət nəticə verməmişdir. Ağqvardiyaçılar mülki əhaliyə qarşı hərbi hücumlarını davam etdirir və tezliklə Qroznıya yaxınlaşırlar.

1919-cu ilin martın 1-də AXC hökuməti Dağlılar Respublikasının çətin vəziyyətdə olmasını nəzərə alıb onlara yardım göstərilməsi haqqında qərar qəbul etdi və Denikinə nota verdi. Notada xüsusi olaraq qeyd olunurdu ki, Denikinin bu hərəkətləri Qafqazda bolşevizmin yayılması səbəb olacaqdır [12, v. 123]. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin dağlı xalqlarına göstərdiyi təmənnsiz köməyi çox çətin və mürəkkəb bir dövrdə həyata keçirilirdi. Tədqiqatçı A.Göyüşov qeyd edir ki, “bu köməklə hökumətimiz nəinki Denikin kimi təhlükəli bir düşmənlə üz-üzə gəlir, eyni zamanda artıq açıq şəkildə dağlılara mənfəi münasibətdə olan ingilis komandanlığının da ciddi etirazları ilə qarşılaşırdı.” [7, s. 226].

Dağlılar Respublikasının fəaliyyətinə yüksək qiymət verən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin sədri F.Yoyski bu qardaş xalqların müstəqillik yolu ilə birgə addımlaması üçün bütün imkanlardan istifadə olunacağını dəfələrlə bəyan etmişdi. O, 1919-cu ilin mart ayında AXC parlamentinin iclaslarının birində bildirmişdi ki, “Dağıstan hökumətinə dəymiş zərbə bizə dəymiş kimidir. Mən bizim hökumət və parlamentimizin Dağıstan hökumətinə kömək edəcəyini onların səfirinə xəbər verdim. Azərbaycanın nə hökuməti, nə də parlamenti qoymayacaqdır onların hüququ tapdalansın, var qüvvəimizlə onlara kömək edəcəyik” [13, v. 1-36].

1919-cu il mayın 30-da gürcülərin təşəbbüsü ilə Tiflisdə Cənubi Qafqaz respublikaları nümayəndələrinin iştirakı ilə Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri arasında iqtisadi məsələlərin tənzimlənməsinə həsr olunmuş konfrans keçirildi. Azərbaycan nümayəndələrinin tələbi ilə gündəliyə Könüllü Ağ Ordunun Dağlılar Respublikasına qarşı mövqeyinin müzakirəsi məsələsi də əlavə edildi [14, v. 2]. Konfransda X.Xasməmmədov Azərbaycan nümayəndə heyəti adından bildirmişdi ki, Dağlılar hökumətinin ləğvi və Dağıstan ərazisinin ağqvardiyaçılar tərəfindən zəbt olunmasını biz sükutla qarşılamayacağıq, “biz tam şəkildə Dağlılar hökumətinin tutduğu mövqeyi dəstəkləyəcəyik” [15, v. 123-133]. Konfransda gürcülər də Azərbaycanlı nümayəndələr kimi Dağlılar Respublikası ərazisinin Denikin ordusu tərəfindən işğal olunmasını pisləyən bəyanatla çıxış etdilər. Yalnız erməni nümayəndələri bu məsələdə həmişəki kimi rusiyapərəst mövqə nümayiş etdirərək, guya öz hökumətləri ilə məsləhətləşdikdən sonra bir söz deyəcəklərini bəhanə gətirib neytral qaldılar. Erməni nümayəndəsi Tıqranyan konfransda iştirak edən erməni heyətinin heç nəyə zəmanət vermək hüququ olmadığını və

ümumiyyətlə, neytrallıq məsələsinin də yalnız xüsusi razılışmadan sonra mümkün olacağını bildirmişdi [15, v. 123-133].

Erməni nümayəndə heyətinin bu mövqeyi açıq-aşkar onu göstərirdi ki, daşnak Ararat Respublikasının rəhbərliyi Denikin ordusunun Qafqaz dövlətlərinə cavuzünü dəstəkləyir və həтта onunla koalisiya təşkil edə biləcəklərinə eym vururdular. Qeyd edək ki, konfransdan bir qədər sonra Azərbaycan hökumətinin Kubandakı səfiri ölkəsinin Daxili İşlər nazirinə ünvanladığı məktubunda yazmışdı: “...yəqin ki, ermənilərlə Denikin arasında müəyyən anlaşma yaranmışdır. Çünki burada açıq şəkildə bildirilir ki, əgər Azərbaycanla Könüllü Ordu arasında müharibə başlarsa, ermənilər arxadan bizim üzərimizə hücum etməyə keçəcəklər.” [16, v. 1-3]. Gətirilən faktndan da göründüyü kimi, yaranmış gərgin vəziyyətdən istifadə etməyə çalışan ermənilər Könüllü Ağ Ordu rəhbərliyi ilə gizli danışıqlar aparır və münasib şərait yaranarsa qonşu ölkələrin torpaqları hesabına öz ərazilərini genişləndirməyə çalışırdılar.

Maraqlı faktdır ki, Denikin ordusu ilə təkcə Ararat Respublikasında yaşayan ermənilər əlaqə saxlamırdı. Könüllü ağqvardiyaçı ordu rəhbərliyi ilə demək olar ki, bütün Qafqaz ermənilərinin yaxın münasibətləri mövcud olmuşdur. Onlar istənilən vaxt Denikinlə əlaqə saxlayır və köməklik üçün ona müraciət edirdilər. 1919-cu il 26 fevralda Denikin Britaniyanın Qafqazdakı hərbi missiyasının rəisi general Briqqəə ünvanladığı növbəti bəyanat xarakterli məktubunda bildirdi: “Soçi dairəsi erməni milli şurasının rəsmi nümayəndələri, Suxumi dairəsində, əsasən də Qudaut kəndində yaşayan ermənilərin gürcü hərbiçilərinin zorakılığından qorunmaq üçün mənə müraciətə xahiş ediblər. Gürcü hərbiçiləri Soçi dairəsində təmizləmə əməliyyatı aparıldıqdan sonra Suxumi dairəsində erməni kəndi olan Qudautdan və dairənin hər bir kəndindən 1000 pud çəkidə qarğıdalı, ot və soya bitkisi müsadirə edilib. Göstərilən kənd sakinlərinin ərzağı yoxdur və onların bunu gürcülərdən tələb etmək imkanları da yoxdur.

O vaxt gürcü qoşunu kəndi mühasirəyə almışdı və fevralın 10-da onlar dinc əhaliyə qarşı pulemyot və artilleryadan atəş açmağa başladılar. Soçi dairəsi erməni milli şurasının yuxarıda göstərilən bəyanatında qeyd olunur və cəbhə arxasında mənim tabeliyimdə olan hərbi rəhbərliyin verdiyi raportlar da təsdiqləyir ki, Bzib çayının kənarında yerləşmiş gürcü qoşunlarının artilleriya və pulemyot atəşi səsləri daimi eşidilir.

Zati-aliləri, sizdən xahiş edirəm ki, köməksiz vəziyyətdə olan erməni əhalisinə qarşı törədilmiş zorakılığa görə, Britaniyanın Zaqafqaziyadakı yüksək komandanlığına mənim qəti etirazımı bildirəsiniz və rica edəsiniz ki, gürcü dövlətinə güclü təzyiq göstərsin ki, bu vəhşilik dayandırılсын” [17, s. 96]. Göründüyü kimi, Qafqazda yaşayan ermənilərin Denikinə belə sərbəst müraciət etməsi və onun da bu tələb və xahişləri vaxtında, təxirəsalmadan həyata keçirməyə çalışması, hər iki tərəf arasında qarşılıqlı əlaqələrin həqiqətən yüksək səviyyədə olmasından xəbər verirdi.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, həmin illərdə İrəvan, Naxçıvan və Zəngəzurda daşnaklar –Andranik və Dronun azğınlaşması quldur dəstələri dinc türk-müsəlman əhaliyə qarşı misli görünməmiş vəhşiliklər, soyqırım törədirdilər. Dəhşətli faciələr yaşamaş və insanlar qırğınını dayandırılması üçün bölgədəki ingilis general-qubernatorluğuna və bir çox beynəlxalq təşkilatlara müraciət etsələr də bir nəticəsi olmamışdı. Çünki regiona nəzarət edən Mütəfiq Qoşunlar komandanlığı və Könüllü Ağ Ordu rəhbərliyi Qafqazda türk-müsəlman dövlətinin yaranmasını heç vaxt istəmir, erməni separatçılıqlarına güvənərək qatı xristian həmrəyliyi siyasəti nümayiş etdirirdilər.

Araşdırdığımız mövzuya yekun olaraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

Birincisi, çar Rusiyasının süquta uğraması və bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə heç cür barışmayan Könüllü Ağ Ordu rəhbərliyi strateji əhəmiyyət daşıyan Qafqazı əldən verməmək və bolşeviklərə qarşı mübarizədə regionun güclü potensialından maksimum yararlanmağa çalışırdılar. Bakı və Qroznının neftinə, eləcə də Qafqaz respublikalarının yetərinə ərzaq təminatına sahib olmaq imkanları denikinçilərə böyük üstünlüklər qazandıra bilərdi.

İkincisi, Cənubi Rusiya qoşunlarının komandanı general A.İ.Denikin Dağlılar Respublikası ərazisini ələ keçirdikdən sonra Azərbaycan və Gürcüstanı da işğal etməyə səylər göstərsə də bölgədəki Mütəfiq Qoşunlar komandanlığının daimi nəzarəti və maraqları bu istəyin həyata keçməsinə imkan vermədi. Lakin Könüllü Ağ ordunun Şimali Qafqazda törətdiyi qanlı olaylar və digər zorakılıqlar Azərbaycan və Gürcüstanı hər an işğal təhdidi altında saxlayırdı.

Üçüncüsü, Denikin ordusunun işğal təhdidlərinə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

hökuməti kifayət qədər ehtiyat tədbirləri görmüş, gözlənilən düşmən təhlükəsinin qarşısını almaq üçün Bakının gücləndirilmiş müdafiə-istehkam hissəsini yaratmışdı. Azərbaycan hökuməti Kəməllü Ağ ordu rəhbərliyinin bütün hadisələrinə baxmayaraq işğala məruz qalmış Dağlılar Respublikasına çətin günlərdə hər çür kömək göstərmiş və öz qardaşlıq yardımını əsirgəməmişdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ленин В.И. Все на борьбу с Деникиным! Письмо ЦК РКП (большевиков) к организации партии. //Газ. «Известия» 9 июля 1919 г.
2. Azərbaycan tarixi VII cildə. V cild, Bakı, Elm. 2008, 696 s.
3. Əlizadə N. Lənkəran qəzası zəhmətkeşlərinin Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və möhkəmlənməsi uğrunda mübarizəsi tarixindən. Bakı, 1963. 112 s.
4. А.И.Деникин "Очерки русской смуты". Томъ четвертый. Вооруженные силы Юга России. Минск, Харвест, 2002. 560 с.
5. ARDA, f. 2898, siy. 2, iş 47, v. 67.
6. Yənə orada, f. 2894, siy.1, iş 21, v. 53.
7. Göyüşov A. 1917-1920-ci illərdə Şimali Qafqaz dağlılarının azadlıq mübarizəsi. Bakı, "Araz", 2000. 352 s.
8. История гражданской войны в СССР. IV т. Москва, 1959. 444 с.
9. Красный Архив. т. 68. 173 с.
10. V.G.Cabaği. Kafkas-Rus mücadələsi. İstanbul, Baha Matbaası. 1967. 107 s.
11. ARDA, f. 970. siy. 1. iş 34, v. 16.
12. Yənə orada, f. 894. siy. 10. iş 123, v. 123.
13. ARDA, f. 895, siy. 7, iş 39, v. 1-36.
14. Yənə orada, f. 970. siy. 1. iş 34, v. 2.
15. Yənə orada, f. 894. siy. 10, iş 112, v. 123-133.
16. Yənə orada, iş. 123 (a), v. 1-3.
17. Лукомский А. Из сборника: Алексеев С.А. « - Деникин – Юденич – Врангель (мемуары)», М.- Л., 1925. 456 с.

THREATS FOR ENCROACHMENT OF THE CASPIAN LITTORAL TERRITORIES OF AZERBAIJAN BY DENIKIN'S ARMY

Summary

One of the main forces that created serious threat for sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan People's Republic in 1918-1920 was the commander of the Russian troops in the south general A.I.Denikin's White Guard army. Beginning from June 1919, with large-scale military attacks against Bolshevik Russia the White Guardists occupied many towns and settlements, and captured Terek in the North Caucasus.

Since the beginning of 1919, in order to prevent the expected attacks of Denikin's army from the north, in particular from the Caspian Sea the War Ministry of the Azerbaijan People's Republic had implemented a variety of measures, and had created the fortification area of Baku, that's to say, the Strengthened Defence District of Baku.

УГРОЗА ЗАХВАТА ПРИКАСПИЙСКИХ ТЕРРИТОРИЙ АЗЕРБАЙДЖАНА ДЕНИКИНСКОЙ АРМИЕЙ

Резюме

Одной из серьезных угроз территориальной целостности и суверенитета Азербайджанской Демократической Республики в 1918-1920 гг. являлась и белогвардейская армия под командованием южной Армии России генерала Деникина. Эта армия, перейдя с июня 1919 года к широкомасштабным военным операциям против большевистской России, захватила многие города, в т. ч. и Тerek на Северном Кавказе.

С началом 1919 г. военное министерство Азербайджанской Демократической Республики предпринимало различные меры для предупреждения нападений армии Деникина с севера, в особенности со стороны Каспийского моря, создав в Баку оборонительную часть, превратив столицу в укрепленный район.